

ՀՈՂՄԻԿ ՀՄԱՅՆԱԿԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Կյանքից հեռացավ երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր ԵՊՀ պատմական և ռեգիոնալ երկրաբանության ամբիոնի պատվավոր վարիչ, ԵՊՀ Գիտական տեղեկագրի (Երկրաբանություն և աշխարհագրություն) գլխավոր խմբագիր, ՀԽՍՀ վաստակավոր երկրաբան, Քաղաքացի Հողմիկ Հնայակի Սարգսյանը:

Հ. Սարգսյանի գիտական և մանկավարժական գործունեությունը գրեթե ամբողջովին կապված է Երևանի պետական համալսարանի հետ: Նրա 55 տարվա դասախոսական աշխատանքը նվիրված է երիտասարդ սերնդի դաստիարակության, խոր և հիմնավոր գիտելիքների ուսուցման պատվավոր և շնորհալի գործին:

Հ. Սարգսյանը ծնվել է 1927 թ. Թալինի շրջանի՝ Արտենի սարի ստորոտում սփռված Արեգ (այժմ Թաթուլ) գյուղում՝ Կարսից գաղթած և հանրապետությունում առաջինը վաստակավոր ուսուցչի կոչման արժանացած մանկավարժի ընտանիքում: Նրա մանկությունն անցել է քարքարոտ լեռան լանջերին, ուր հայտնի են պեռլիտի և օբսիդիանի խոշոր հանքակուտակներ և «Սատանի դար» բլուրը՝ աշխարհում մարդու հնագույն կացարաններից մեկը: Գուցե դա է եղել այն խթանիչ ուժը, որ մղել է նրան ոսկերչի նուրբ հմտությամբ պեղելու հանրապետության երկրաբանական բարդ կառույցների քարաշերտերը, որոշելու և համադրելու նրանց հասակը, տեսակները, կիրառական արժեքը:

Գերազանց գնահատականներով ավարտելով Թալինի միջնակարգ դպրոցը՝ Հ. Սարգսյանը 1945 թ. ընդունվել է 1950 թ. ավարտել է ԵՊՀ երկրաբանական ֆակուլտետը՝ գերազանցությամբ դիպլոմով: Ֆակուլտետի նորաստեղծ երկրաֆիզիկական բաժնում դասախոսական կադրերի խիստ պահանջ էր զգացվում, և դեկանատը որոշում է ունակ շրջանավարտին ուղարկել Մոսկվա՝ ուսանելու ասպիրանտուրայում՝ այդ մասնագիտության գծով: Սակայն Մոսկվա մեկնելու նախօրեին նա հեռացվում է ասպիրանտուրայից, քանի որ նրա մեծ եղբայրը բանտարկված էր որպես դաշնակցական և «ժողովրդի թշնամի»: Այնուհետև Հ. Սարգսյանը աշխատում է «Կովկասաժուխտրեստ» կազմակերպությունում՝ զգալի ավանդ ներդնելով հանրապետության աժխային հանքավայրերի ուսումնասիրման գործում: Բայց գիտության ծարավը ստիպում է երիտասարդ մասնագետին 1954 թ. ընդունվել ՀԳԱԱ ասպիրանտուրան և միաժամանակ դասավանդել Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի լեռնային ֆակուլտետում:

Հ. Սարգսյանը 1956 թվականից մինչև կյանքի վերջին օրը աշխատում էր ԵՊՀ երկրաբանական (այժմ՝ աշխարհագրության և երկրաբանության) ֆակուլտետում՝ ավագ դասախոս (1956–1961), դոցենտ (1961–1976), պրոֆեսոր (1976-ից), եղել է

երկրաբանական ֆակուլտետի ղեկան (1977–1980), պատմական և ռեգիոնալ երկրաբանության ամբիոնի վարիչ (1982–1997), 2008 թ. նշանակվել է ԵՊՀ գիտական տեղեկագրի (երկրաբանություն և աշխարհագրություն) գլխավոր խմբագիր: 1959 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, 1973 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն: 1963 թ. նրան շնորհվել է դոցենտի, 1978 թ.՝ պրոֆեսորի, 1999 թ.՝ “ԵՊՀ ամբիոնի պատվավոր վարիչ” կոչում: 1987 և 2010 թթ. պարգևատրվել է ՀՀ ԿԳ նախարարության պատվոգրերով, 1999 թ.՝ ԵՊՀ Ոսկե մեդալով: 1972 թ. Հ. Սարգսյանը արժանացել է ՀԽՍՀ վաստակավոր երկրաբանի կոչման:

Հ. Սարգսյանը իրավամբ համարվում է Հայաստանի ռեգիոնալ երկրաբանության և խոշորամասշտաբ երկրաբանական քարտեզագրման հանրահայտ մասնագետներից մեկը: Նա անցել է գիտական աշխատանքի բեղմնավոր ուղի: Նրա գիտական ժառանգությունն ընդգրկում է 8 մենագրություն, 3 բառարան, 3 ուսումնական ձեռնարկ, 130 գիտական հոդված: Կարևորագույն մենագրություններն են՝ «Палеоген Севано-Ширакского синклинория», «Геология Армянской ССР», «Сейсмоструктура Армянской ССР», «Геологический словарь СССР, палеоген и неоген», «Հայաստանի ռեգիոնալ երկրատեկտոնիկա», «Երկրաբանական տերմինների ռուս-հայերեն բառարան», «Երկրաբանական տերմինների եռալեզու (ռուսերեն, հայերեն, անգլերեն) հանրագիտական բառարան», «Հնաաշխարհագրական ուսումնասիրությունների մեթոդները»:

Առաջին գիտական աշխատությունները՝ նվիրված Հյուսիսային Հայաստանի օլիգոցենի շերտագրությանը և քարաբանությանը, հրատարակվել են 1957–1958 թթ.: Այնուհետև նա երկար տարիներ զբաղվել է Սևան-Շիրակի սինկլինորիումի և հարակից շրջանների շերտագրության, քարաբանության և տեկտոնական կառուցվածքի ուսումնասիրությամբ: Նշված աշխատանքները խիստ կարևոր դեր խաղացին այդ հետաքրքիր և բարդ կառուցվածք ունեցող, համեմատաբար թույլ ուսումնասիրված երկրատեկտոնական զոնայի երկրաբանական կառուցվածքի ճանաչողության գործում:

Պրոֆեսոր Հ. Սարգսյանի կողմից մշակվեց սինկլինորիումի պալեոգենի շերտագրական սխեման, առանձնացվեցին մի շարք նոր շերտագրական ստորաբաժանումներ (լուսաղբյուրի, սևանի, շամուտի, շիրակի, վանաձորի, փամբակի, դիլիջանի, գյառգյառի շերտախմբեր), բացահայտվեցին տեկտոնիկայի, քարաբանության, երկրաբանական զարգացման պատմության և գեոսինկլինալային մագմայականության հիմնական առանձնահատկությունները: Այդ ուսումնասիրությունների արդյունքներն ամփոփվեցին «Սևան-Շիրակի սինկլինորիումի պալեոգենը» հանրահայտ մենագրությունում (1966), որը կազմված է հանգամանորեն, աչքի է ընկնում նյութի, հետազոտության մեթոդների և գրականության լայն իմացությամբ, մանրակրկիտությամբ և վերլուծության խորությամբ: Այն կարելի է համարել սինկլինորիումի երկրաբանական կառուցվածքին նվիրված առաջին լուրջ հետազոտությունը:

Այնուհետև Հ. Սարգսյանի հետազոտությունների շրջանակներն ավելի են լայնանում. նրա ուսումնասիրություններն ընդգրկում են ոչ միայն հանրապետության ամբողջ տարածքը, այլև հարակից մարզերը: Հետագա տասնամյակների արգասավոր գիտական գործունեության հետ կապված՝ բազմաթիվ աշխատություններում բացահայտվում են Փոքր Կովկասի և հարակից շրջանների շերտագրության, տեկտոնական կառուցվածքի, մագմատիկական և տեկտոնական գերծընթացների փոխկապի, տեկտոնական զարգացման պատմության, բեկորային կառուցվածքների, բազմապիսի ապարների ֆորմացիաների, օգտակար հանածոների հանքավայրերի և տեկտոնիկայի կապի առանձնահատկությունները:

Ակադեմիկոս Ա. Գաբրիելյանի ղեկավարությամբ և պրոֆեսոր Հ. Սարգսյանի ակտիվ մասնակցությամբ կազմվեցին ՀՀ տարածքի 1:500000 մասշտաբի առաջին տեկտոնական և ինտրոզիվ ֆորմացիաների քարտեզները (1968 թ.): Հետագայում Հ. Սարգսյանի ղեկավարությամբ կազմվեց տարածքի խոշորամասշտաբ (1:200000) տեկտոնական քարտեզը (1998 թ.): Արժանի են հիշատակման նաև Փոքր Կովկասի տեկտոնական զարգացման կարևորագույն փուլերի համար Հ. Սարգսյանի կազմած

անդրանիկ և առաջօր եզակի 12 հնատեկտոնական քարտեզները (1:1000000, 1971 թ.), որոնք հնարավորություն տվեցին վերականգնելու այդ երկրաշրջանի տեկտոնական զարգացման պատմությունը և խոշոր տեկտոնական կառույցների ձևավորման պայմանները:

Վերոհիշյալ ուսումնասիրությունները որոշակի դեր խաղացին ՀՀ տարածքի երկրաբանական կառուցվածքի առանձնահատկությունների բացահայտման, երկրաբանական քարտեզագրման, օգտակար հանածոների հանքավայրերի տեղաբաշխման օրինաչափությունների պարզաբանման գործում և ունեն կարևոր ժողովրդաստեղծական նշանակություն:

Կարևոր գիտագործնական հետքերություն են ներկայացնում Հ.Սարգսյանի աշխատությունները՝ նվիրված շարժուն գոտիների մագմայականության զարգացման և տեկտոնական փուլերի փոխադարձ կապին, հնատեկտոնիկային, հնաշխարհագրության և երկրաբանական ֆորմացիաների վերլուծությանը: Նրա ուսումնասիրությունները բացահայտեցին Փոքր Կովկասում բեկորային կառուցվածքների և լայնակի տեկտոնական տեղախախտումների լայն տարածումը և դրանց կարևոր դերը տեկտոնական զոնաների կողմնորոշման, երկրաբանական զարգացման պատմության (հատկապես նեոտեկտոնական փուլում), ֆորմացիաների, մագմայականության և ներծին հանքայնացման տեղաբաշխման գործում:

Սկսած 1970 թ. Հ. Սարգսյանը գործուն մասնակցություն է ունեցել ՀՀ համար կարևոր նշանակություն ունեցող «Երկրաշարժերի կանխագուշակումը» պրոբլեմի երկրաբանական բաժնի աշխատանքներին: Այդ ուղղությամբ ամբիոնի աշխատակիցների հետ համատեղ կատարվեցին լայնամասշտաբ տեկտոնական և երկրաշարժաշրջանացման աշխատանքներ, որոնց արդյունքներն ամփոփվեցին «Հայկական ԽՍՀ երկրաշարժատեկտոնիկան» սովարածավալ մենագրությունում և երկրաշարժատեկտոնական, երկրաշարժաշրջանացման, երկրաշարժածին խզվածքների քարտեզներում (1981 թ.): Այդ մենագրությունը փաստորեն փոխարինեց հանրահայտ «Հայկական ԽՍՀ երկրաբանություն» 10-հատորյակում բացակայող տեկտոնիկայի հատորին և առաջօր մնում է այդ բնագավառի միակ հիմնարար աշխատությունը: Առանձնահատուկ տեղ են զբաղում Արարատյան երկրաշարժականխագուշակման փորձատարածքում կատարված մանրամասն ուսումնասիրությունները, որոնց արդյունքում կազմվեցին փորձատարածքի խոշորամասշտաբ (1:100000) երկրաբանական, տեկտոնական և երկրաշարժատեկտոնական քարտեզները:

Հ.Սարգսյանի «Հայաստանի ռեգիոնալ երկրաբանությունը» մենագրությունը (1989 թ.)՝ ՀՀ երկրաբանության տարբեր բնագավառներում կատարված բազմամյա ուսումնասիրությունների գիտական և վերլուծական ամփոփումն է: Դա ՀՀ ռեգիոնալ երկրաբանությանը նվիրված մայրենի լեզվով անդրանիկ և միակ մենագրությունն է, որտեղ միաժամանակ նշված են հանրապետությունում այդ գիտության պրոբլեմները, խնդիրները և հեռանկարները: Հ. Սարգսյանը գրել է նաև «ՀԽՍՀ երկրաբանություն» տասնհատորյակի II, V և VII հատորների խոշոր բաժիններ և Հայաստանի սովետական հանրագիտարանի բազմաթիվ հոդվածներ:

Հ. Սարգսյանի ուսումնասիրությունների հաջորդ բնագավառը մայրենի լեզվով մասնագիտական տերմինաբանության մշակումն է: Բառարանագիտության այս դժվարին ոլորտում ևս մեծ են Հ. Սարգսյանի ծառայությունները: Նա առաջինն էր, որ 1984 թ. հրատարակեց «Երկրաբանական տերմինների ռուս-հայերեն բառարան»-ը, իսկ 2007 թ.՝ «Երկրաբանական տերմինների եռալեզու (ռուսերեն-հայերեն-անգլերեն) հանրագիտական բառարան»-ը, որը եզակի է և այժմ ամենամեծ պահանջարկ ունեցող աշխատությունն է: Վերջինն ընդգրկում է 4200 տերմինների ստուգաբանությունը, ռուսերեն, հայերեն, անգլերեն անվանումը և բացատրությունը: Դրանց շնորհիվ գործածության մեջ մտան հայերեն մոտ 300 նոր տերմիններ և բազմաթիվ տերմինների հայալեզու թարգմանություններ: Այս առումով Հ. Սարգսյանը համարվում է հանրապետությունում երկրաբանական մասնագիտական տերմինաբանության և տերմինաստեղծման հիմնադիրը:

Պրոֆեսոր Հ. Սարգսյանը մասնակցել է միջազգային մի շարք պրոբլեմների մշակմանը (ԽՍՀՄ հարավի նավթաբեր մարզերի տեկտոնական քարտեզ, Կովկասի տեկտոնական քարտեզ, ԽՍՀՄ քարաբանահնաշխարհագրական ատլաս, ԽՍՀՄ շերտագրական բառարան, Միջազգային երկրաբանական կոնգրեսի թիվ 174 նախագիծ և այլն): Նա զեկուցումներով հանդես է եկել միջազգային մի շարք գիտաժողովներում և երկրաբանական կոնգրեսներում, եղել է ՀՀ երկրաբանական վարչության երկրաբանահանութային, քարտեզագրական և նավթագազաբերության աշխատանքների, Հայկական համառոտ հանրագիտարանի գիտական խորհրդատու, Հայաստանի երկրաբանական քարտեզի (1:500000) գլխավոր խմբագիր, ԽՍՀՄ համալսարանների մեթոդխորհրդի անդամ:

Հ. Սարգսյանի հետաքրքրությունների շրջանակը բավականին լայն է: Նա գրել է «Զխամրող հուշեր» պատմագեղարվեստական վեպը, որում շարադրված է Արևելյան Հայաստանի՝ հայ պատմագրության կողմից գրեթե մոռացված մի հատվածի՝ Կարսի գավառի նախիջևանի շրջանի և նրա ժողովրդի ճակատագիրը քսաներորդ դարի առաջին կեսում: Վեպի երեք սովոր հատվածներ հրատարակված են «Գրական համալսարան» գրքի IX (1999); X (2004) և XI (2009) հատորներում:

Մեծ է պրոֆեսոր Հ. Սարգսյանի ավանդը ՀՀ երկրաբանական կարգերի պատրաստման գործում: Նա վաստակաշատ մանկավարժ է, ուսումնական գործընթացի հմուտ կազմակերպիչ, կրթել և դաստիարակել է երկրաբանների սերունդներ: Նրա գրչին են պատկանում՝ «Պատմական երկրաբանություն», «Հայաստանի ռեգիոնալ երկրաբանություն», «Հայաստանի երկրաշարժատեկտոնիկա» և «Հնաաշխարհագրական ուսումնասիրությունների մեթոդները» ուսումնական ձեռնարկները: Նրա նախաձեռնությամբ ֆակուլտետում կազմակերպվեցին հնէաբանության և Հայաստանի երկրաբանության կաթինետները: Հ. Սարգսյանի գիտական և ուսումնական կազմակերպչական ունակությունները փայլուն կերպով դրսևորվեցին պատմական և ռեգիոնալ երկրաբանության ամբիոնի վարիչի պաշտոնում աշխատելիս: Նրա բազմամյա ղեկավարությամբ ամբիոնը զգալի հաջողությունների է հասել գիտության և ուսումնական գործընթացի կազմակերպման բնագավառներում: Ամբիոնի աշխատակիցների ուսումնասիրությունները վճռական դեր են խաղացել ՀՀ ռեգիոնալ երկրաբանության գրեթե բոլոր հիմնախնդիրների լուծման գործում:

*Աշխարհագրության և երկրաբանության
ֆակուլտետի ղեկան Մ. Ա. Գրիգորյան*

*Ռեգիոնալ երկրաբանության, պետրոլոգիայի
և օգտակար հանածոների հանրավայրերի
ամբիոնի վարիչ Շ. Վ. Խաչատրյան*

ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր հանդեսի խմբագրակազմը